

ЛІСОВІ ГОСПОДАРСТВА ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ: РЕАНІМАЦІЯ, РОБОТА, ПЛАНИ (1945–1948 рр.)

О. В. Кононенко

Запорізький Національний Університет

Kononenko7528@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8410-3987>

Ключові слова: Запорізька область, лісове господарство, травопілля, меліоративний канал.

Під час Другої Світової війни територія Запорізької області була театром бойових дій. Лісові господарства, нечисленні дерево розплідники, польові та меліоративні станції були повністю зруйновані та втратили свої матеріальні бази. Загибель на війні великої кількості мобілізованих спеціалістів-лісівників, на деякий час зупинила розвиток наукових напрацювань зі степовому лісорозведенню. Зростаюча промисловість країни вимагала більше ресурсів, включаючи сільськогосподарську продукцію. Неврожай та голод 1946–1947 рр. поставили перед урядом нагальне питання трансформації ландшафтного середовища для більш успішного виробництва агро продукції. Головне навантаження майбутніх робіт покладалося саме на лісові господарства Півдня, які за декілька років повинні були відновитися, та почати масштабні роботи зі зміни клімату.

FORESTRY OF ZAPORIZHZHIA REGION IN THE FIRST POST-WAR YEARS: REVIVIFICATION, WORK, PLANS (1945–1948)

O. V. Kononenko

Zaporizhzhia National University

Keywords: Zaporizhzhia region, forestry, grassland, reclamation canal.

During World War I, the territory of Zaporizhzhia region was a theater of hostilities. Forestry enterprises, a few tree nurseries, field and melioration stations were completely destroyed and lost their material bases. The death in the war of a large number of mobilized forestry specialists temporarily stopped the development of scientific developments in steppe afforestation. The country's growing industry required more resources, including agricultural products. The crop failure and famine of 1946–1947 posed an urgent question to the government of transforming the landscape environment for more successful production of agricultural products. The main burden of future work was placed on the forestry enterprises of the South, which were to recover in a few years and begin large-scale work on climate change.

Перемога Радянського Союзу в Другій Світовій війні, здавалось би, давала українському селянству надію на зміни в політиці уряду, відносно с/г відносин. Однак і в перші повоєнні роки, запити держави на здачу продукції, що вироблялася в колгоспах та радгоспах не зменшувалися. Що більше, в лютому 1946 р. Й. Сталін на зборах виборців, зробив декілька заяв відносно свого бачення майбутнього розвитку с/г в країні. На майбутні п'ятирічки пріоритет в розвитку економіки залишався за

важкою промисловістю¹. Отримані ж ресурси спрямовувались на розвиток ВПК та підтримку економік нових соціалістичних держав. Вирішення проблем, що виникли в сільському господарстві (відсутність нової та евакуйованої техніки, нестача мобілізованих робітників-чоловіків, відтік залишків працездатного населення до міста, недофінансування с/г проєктів та ін.) було відкладено на потім. Водночас

¹ Правда. 1946. № 35. 10 лютого. С. 2.

завдання по хлібозаготівлі, на післявоєнні роки для українських колгоспників зростали та лише в 1946 р. потрібно було здати державі 5 млн 440 тис. тонн зерна². Відтак на шляху по реалізації планів с/г розвитку країни, виникли цілком прогнозовані труднощі. Особливостям відновлення робіт з лісорозведення, а більш широко – підготовці до масштабної трансформації степових ландшафтів півдня України, на матеріалах Запорізької області, присвячено цю дану наукову розвідку.

Висвітлена тема майже не представлена в наукових роботах вітчизняних авторів. Науковці (Бажан О. Сацький П.), які досліджували питання пов'язані зі створенням Каховської ГЕС, торкалися питань підготовки та участі лісових господарств Півдня України в ході будівництва споруди, ці дослідження були не повними та поверхневими. Вплив будівництва «колгоспних ставків» на зрощувальні ґрунти, вивчав В. Мороз, але його праця більше належать до історії ґрунтознавства. Представлена робота написана на основі документальних фондів Державного Архіву Запорізької області, та надає повний обсяг історичної інформації, про реальний стан лісових та меліоративних господарств Запорізької області, в перші роки після закінчення II Світової війни.

Як відомо, 1946–1947 роки увійшли в історію України як час великого недороду та голоду. Основними причинами цієї трагедії, окрім власне волюнтаристської політики більшовиків у сфері с/г, були несприятливі природні умови – малосніжна морозна зима, та спекотне літо 1946 року, що найсильніше вразили південні області України³. Загибель озимої пшениці поєдналася з втратою ярого збіжжя: Під час літа 1946 року, місячна кількість опадів в південних областях була у шість разів меншою від норми, середньомісячна температура на 2–8 градусів була вищою від середніх показників інших років. В 1946 р. на всій території України було зібрано лише 8 680 000 тонн збіжжя, та план по хлібним заготівкам був не зменшений, а збільшений в деяких областях на 50 %. У зв'язку з неврожаєм зерна, та політикою органів влади, від голоду загинуло близько 1 млн осіб⁴. Ця трагедія розгорнулася в найбільш населених районах України, з розвиненою промисловістю та найуспішним

сільським господарством. Для влади ж це була пряма загроза для виконання плану відбудови всього «народного господарства», що своєю чергою стало однією з причин спаду в економіці.

Фактично існуюча в перші повоєнні роки сільськогосподарська діяльність, не задовольняла попит зростаючої промисловості та негативно позначалося на міжнародному іміджі держави. Керівництво СРСР починає розуміти стратегічну важливість управління агробіотехнічними системами, які гарантували стабільний розвиток штучно створених ландшафтів, й саме тому починає розробляти плани швидкої зміни ландшафтного середовища в південних регіонах держави, та впливу людини на клімат. В таких умовах виникає задум «сталінського (Великого)» плану перетворення природи. 20 жовтня 1948 р. вийшла постанова Ради міністрів СРСР та ЦК ВКП(б) «Про план полезахисних лісонасаджень, впровадження травопільних сівозмін, будівництва ставків та водойм для забезпечення високих та стійких урожаїв у степових та лісостепових районах європейської частини СРСР»⁵. Назва цієї постанови дає нам вичерпну відповідь щодо цілі майбутніх робіт, та методи, якими уряд планував досягти успіху. Власне кажучи, перші три повоєнні роки в УРСР стали роками підготовки до початку робіт з його реалізації.

Це велике майбутнє будівництво складалося з масштабних проєктів, впровадження яких було розраховано на 15 років. За цей час були заплановані комплексні зміни в ландшафтах Середньої Азії, Поволжя, степових районів р. Дон, та Південної України. Його втілення мали забезпечити три комплексні «кроки».

По-перше, це гідромеліорація. Для зрошення земель, та захисту врожаїв від посухи, планувалося будівництво на великих річках цих районів (Дніпро, Дон, Волга та ін.) цілої низки електростанцій та розгалуженої мережі водних каналів. Підняття рівня ґрунтових вод дозволяло створювати велику кількість «колгоспних» ставків, тим самим впливаючи на мікроклімат посушливих регіонів. Вироблена електростанціями енергія повинна спрямуватися на промислові об'єкти, та на розвиток переробних підприємств колгоспів

² Веселова О. М. Післявоєнна трагедія: голод 1946–1947 рр. в Україні / Веселова О. М. // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 98–124.

³ Державний архів Запорізької області (ДАЗО). Ф. 5223. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 3.

⁴ Економічна історія України. Історико економічне дослідження в двох томах. // Під редакцією Литвин В. М. НАНУ. Том 2. С. 384.

⁵ Постановление Совета Министров СССР от 20 октября 1948 г. «О плане полезащитных лесонасаждений, внедрения травопольных севооборотов, строительства прудов и водоемов для обеспечения высоких и стойких урожаев в степных и лесостепных районах европейской части СССР» // Решение партии и правительства по хозяйственным вопросам : сборник документов за 50 лет. Т. 3, 1941–1952 годы. – М. : Политиздат, 1968. – С. 531–549.

та радгоспів⁶. По-друге, це запровадження травопілля. Спираючись на наукові розробки академіка В. Р. Вільямса така система почала вводитися на с/г землях України. Для зменшення ерозії ґрунтів та підвищення врожайності кормових культур, всі поля рекомендувалося періодично засівати кормовими культурами⁷ паралельно планувалося значне збільшення мінеральних добрив. По-третьє (центральний елемент плану), це створення державних лісозахисних смуг загальною довжиною 5 709 000 км. Створювалися 2 види лісосмуг: державні (висаджені на державній землі, та мали доволі великі розміри), та місцеві – колгоспні. Вісім великих державних лісосмуг, мали бути створені на території Росії. На Півдні України основні роботи носили «регіональний характер» та повинні були відбуватися по висадженню дерев на колгоспних землях.

Керування та координація наукових робіт в Україні по захисному лісорозведенню, були доручені Українському науково-дослідному інституту лісового господарства та агролісомеліорації, м. Харків. Практичні роботи повинні були виконувати дослідницькі польові станції, МТС, колгоспи та радгоспи, лісові господарства⁸. Найбільше навантаження в майбутніх роботах несли саме лісові господарства. За планами, лісові установчі роботи на землях колгоспів та радгоспів, повинні виконуватися за кошти Міністерства лісового господарства УРСР «з робітничою участю колгоспників»⁹, держслужбовців, та школярів, із використанням методів «народної будови».

Масштабні роботи по степовому лісорозведенню на півдні України, в новому 1946 році майже не розпочалися. Населення, промисловість та с/г України, тільки-но починали оговтуватися від років війни. До міст та села країни починають повертатися мобілізовані та евакуйовані жителі. В першу чергу всі ресурси держави були спрямовані на відбудову зруйнованого житла, промислових підприємств та виконання п'ятирічного плану. В цьому році, робітники лісових господарств на Півдні України продовжують відновлювати та поповнювати матеріальну базу. Будуються нові та капітально ремонтуються будинки, поповнюється автопарк, наповнюється матеріальна база¹⁰. На відміну від інших районів України, котрі мали достатні запа-

си ділового лісу на продаж, лісові господарства степової зони, такого ресурсу не мали. Лісгоспи півдня знаходяться в зоні інтенсивного ведення сільського господарства та розвиненого промислового виробництва, але частка діяльності лісових господарств, в загальному виробництві регіону, була досить незначна. Це стає причиною виникнення численних ускладнень в отриманні фондів матеріалів на будівництво, та поповнення новою технікою. З іншого боку дефіцит будівельних лісоматеріалів, призводив до реалізації всієї номенклатури продукції лісгоспів, не дивлячись на їхню низьку якість.

Разом з відбудовою промислової бази господарств, в лісництвах починаються роботи з відновлення лісокультурного фонду. Наприклад, в Запорізькому лісгоспі, за весь 1946 рік було висаджено та посіяно дерев на площі – 237 га. Звертає на себе увагу, що тільки 30 га це так звані твердолистяні дерева (дуб, ясен, берест). На іншій площі у 207 га було висаджено м'яколистяні насадження (тополі та осокори)¹¹. Такий склад степових лісонасаджень був вимушений захід. Тополі та осокори через недовговічність про зростання, «м'яку структуру», погану вологостійкість, та доволі не велику тепловіддачу, фахівці не вважають деревиною першого ґатунку. Разом з цим, породи цих дерев мають хороші темпи росту, вони не вибагливі до складу ґрунтів, кількості вологи та добре реагують на температурні коливання. Для південних регіонів, з їхніми не високими стандартами якості до деревини, вибір таких порід дерев на той час був оптимальним.

В Мелітопольському лісовому господарстві, в період 1936–1947 роки, лісовпорядні роботи не проводилися зовсім¹². За період 1947 р., на всій території лісгоспу було висаджено 21 га дерево насаджень. Землі господарства не межували з великими населеними пунктами, в яких працювали великі промислові підприємства, а так розвивати зелені захисні зони потреби не було. Це було основною причиною майже повної зупинки розвитку лісництва. Охорона не великих площ лісонасаджень було основним видом роботи працівників¹³. Також залучення побічних користувачів, давало можливість степовим лісгоспам продовжувати свою діяльність.

Лісові господарства мали у своєму розпорядженні велику кількість незайманої землі, яку в майбутньому повинні були використати під дерево

⁶ ДАЗО. Ф. 2175. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 2.

⁷ Коваленко Н. П. Історія зародження і розвитку наукових знань про травопільні сівозміни. ННЦ «Інститут землеробства УААН». Київ. 2020. С. 5.

⁸ ДАЗО. Ф. 2175. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 5.

⁹ ДАЗО. Ф. 2175. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 4.

¹⁰ ДАЗО. Ф. 5223. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 3.

¹¹ ДАЗО. Ф. 5223. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 12.

¹² ДАЗО. Ф. 4027. Оп. 2. Спр. 27. Арк. 51.

¹³ ДАЗО. Ф. 4027. Оп. 2. Спр. 25.

розплідники та нові плантації. У зв'язку з гальмуванням всіх робіт в господарствах, ці угіддя використовували як звичайну сільськогосподарську землю. Отриманий прибуток дозволяв робітникам лісгоспів отримувати заробітну платню та проводити роботи в самих господарствах. З часом, побічні користування почали займати ліву частину в роботі робітників лісгоспів. Не отримуючи гідної винагороди за свою працю з лісорозведення, робітники починали саботувати ці роботи, перекинувши свої сили на альтернативні види заробітку. «Хід лісовпорядних робіт проходить украї не задовільно, лісники та лісова охорона не приймають в цій важливій справі, не вважаючи своїми обов'язками проводити лісовпорядні роботи»¹⁴, – лист з такими критичними словами отримали на початку 1948 року, майже всі лісові господарства півдня України.

На тих невеликих ділянках, де продовжувалася лісовідновна діяльність, суттєво збільшується увага лісівників до розведення тополиних порід дерев. Запорізький лісгосп за 1947 рік, висадив дерева на площі 277,46 га. Сосна та дуб зайняли лише 17,9 га, вся інша земля була засіяна тополею¹⁵. На жаль цифри представлені в річних звітах, свідчать про надто малу професійну діяльність в лісгоспах півдня. Площі землі під висадженими деревами, вирощені саджанці, площі доглянутих плантацій вимірюються десятками, а не тисячами¹⁶ гектарів.

Середня заробітна плата робітників, що працювали в лісгоспах Півдня, становила в 1947 році – 13 крб на день. Середньомісячна оплата праці була на рівні 300–350 крб на місяць, це була досить невелика заробітна плата. Після скасування у 1947 р. карткової системи та проведення грошової реформи, ціни в магазинах зросли на третину. Це був ще один фактор котрий змушував робітників недбало виконувати свою роботу.

Ситуація з не покорою рядових службовців керівникам лісових господарств, часто вилилася у відкрите протистояння між робітниками та керівництвом. Наприклад: рядовий тракторист Запорізького лісгоспу Т. Г. Продан не виконував свої службові обов'язки, використовуючи державний трактор на власний розсуд. На зауваження керівництва він не звертав уваги, а на «запрошення» прибути до головної контори, для надання звіту про зроблену роботу, усно передавав, що таке запрошення «недоречне», та він в цьому не

«бачить сенсу»¹⁷. Звільнити тракториста, через недостачу кваліфікованих кадрів, керівництво не мало бажання та можливості, тому всіляко намагалось вирішити конфліктну ситуацію вмовлянням. В річних звітах лісгоспів такі прояви анархії відображені не були, натомість вони переповнені словами не допускати, строго дотримуватися, ліквідувати недоліки, посилити контроль, поставити на вид, зміцнити трудову дисципліну¹⁸.

Виробництво товарів народного вжитку, використання земель лісгоспів не за призначенням, робота «наліво» тяглової худоби та тракторів в перші післявоєнні роки, займали чи не перше місце в житті лісових господарств півдня. Нерозвиненість, та мала площа дерево плантацій не дозволяла продавати саджанці, дошки, дрова, хмиз, Саме тому, для втримання господарств, керівництво у звітах рапортувало про боротьбу з такими явищами, та на ділі не забороняло робітникам використовувати ресурсну базу лісгоспів для добування коштів. Роблячи підсумки по виконаних роботах за 1948 р., Запорізький лісгосп звітував про отриманий прибуток у розмірі 178 344 крб. Тільки 22 845 крб були від реалізації дерево продукції, а 143 123 крб були саме гроші від так званих «послуг на сторону»¹⁹.

Мелітопольський лісгосп тракторів на своєму балансі не мав, тому всі роботи проводилися кінною тягою або вручну. Один автомобіль марки «Пежо», що мав вантажність 2 тонни, зовсім не допомагав лісництвам господарства виконувати професійні завдання. Через постійні поломки, повну відсутність запасних частин, автомобіль часто перебував в ремонті (8 місяців в ремонті на рік)²⁰. Неуніфікована, часто трофейна техніка тільки відволікала працівників від основних робіт, та ставала джерелом значних фінансових втрат на не стандартні запасні частини.

В середині 1948-го – на початку 1949 року, починається форсована підготовка лісових господарств, колгоспів та радгоспів області, до практичного втілення ландшафтних змін на Півдні України. Як зазначалося раніше, основні обсяги майбутніх робіт повинні виконувати робітники колгоспів та радгоспів. Заробітна плата робітників, ліву частку фінансових витрат та витрат матеріальних ресурсів, що будуть використані під час цих робіт – повинна покривати держава.

Історично склалося, що у формах ведення сільськогосподарства, на землях Південної України,

¹⁴ ДАЗО. Ф. 5223. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 21.

¹⁵ ДАЗО. Ф. 5223. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 11.

¹⁶ ДАЗО. Ф. 5223. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 11.

¹⁷ ДАЗО. Ф. 5223. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 32.

¹⁸ ДАЗО. Ф. 5223. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 2–3.

¹⁹ ДАЗО. Ф. 5223. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 101.

²⁰ ДАЗО. Ф. 4027. Оп. 2. Спр. 37. Арк. 22.

переважало трипільля: коли поле поділялося на три частини, одна засівалася озимою пшеницею, друга ярою, третя була під паром. На незасіяних ділянках випасали худобу, тим самим збагачуючи її природним добривом (гноєм). Зростання населення призвело до зростання попиту на збіжжя і через інтенсивне використання землі така метода вже не задовольняла запити аграріїв. В довоєнні роки в деяких районах Півдня, починали запроваджувати нову систему – травопільні сівозміни. Травопільні сівозміни – це система землеробства, де значні площі в сівозміні займають багаторічні трави (люцерна та еспарцет) для відновлення родючості ґрунту, та як корм для тварин. Розроблена В. Р. Вільямсом в середині 1930-х років, ця теорія почала практично застосовуватися на полях країни. В 1945 р., вийшла постанова Ради народних комісарів СРСР «Про заходи щодо покращення справи запровадження та освоєння сівозмін у колгоспах», в котрій було заплановано на території 5000 колгоспів України, перехід на нову систему сівозмін²¹. При розробці цього вчення академік Вільямс «...ігнорував економічну сторону системи землеробства, спосіб використання земельних ресурсів, а травосіяння і травопільні сівозміни вважав найбільш надійним засобом підтримання доброї структурності ґрунту²²», тобто він не враховував географічні та кліматичні особливості регіонів, це стало причиною часткового провалу введення травопільля на півдні України, але не маючи альтернативного шляху для поліпшення врожайності в 1948 р. при написанні нового плану розвитку, уряд був змушений використати цю методику.

Частиною комплексного підходу до штучних ландшафтних змін в степовій зоні було створення розгалуженої зрошувальної системи. Проєкти, які були розроблені в 1930-х роках, підкреслювали важливість та необхідність створення сітки іригаційних каналів на півдні. Стабільний доступ до води не тільки сприяв розвитку сільського господарства – він мав вплинути на все соціально-економічне життя регіону, та в майбутньому така система повинна була стати основою всієї діяльності щодо впливу на клімат.

²¹ О мерах по улучшению дела введения и освоения севооборота в колхозах. Постановление СНК СССР от 21 июня 1945 г. // История колхозного права: СПб. законодательных материалов СССР и РСФСР. 1917–1958 гг. Т. II. (1937–1958 гг.). – М.: Госюриздат, 1958. С. 57.

²² Примак І. Д., Присяжнюк Н. М., Федорук Ю. В., Войтовик М. В., Палапа Н. В., Нагорнюк О. М. Періодизація еволюції вчення про системи землеробства в Україні у контексті розвитку систем сільського господарства. Збалансоване природокористування. 2023. № 2. С. 62.

Не чекаючи початку будівництва Каховського водосховища, було ухвалено рішення про будівництво регіональних зрошувальних масивів «Велика сотня», та «Кам'янський Под». Це маловідоме будівництво розпочалося в 1948 р. на території південних районів Запорізької обл. Кошти на будівництво витрачала держава. Основні будівельні роботи повинні виконувати робітники колгоспів, на землях яких будувалися зрошувальні канали. Технічну допомогу повинні надавати спеціалізовані підрядні організації. Загальна сума коштів, котрі були витрачені на будівництво сягала 7 млн карбованців²³. Початок цих масивів повинен знаходитися в районі м. Кам'янка-Дніпровська, де електричні помпи подавали воду з р. Дніпро, до іригаційних каналів. Дніпровська вода по укріпленому глиною каналам, повинна була доходити до Бердянського, Приморського, Новомиkolaївського районів, фактично охопивши всю територію області.

Будівництво гальмувалося з перших днів свого існування. Невизначеність відповідального за будівництво міністерства²⁴, призвело до повного зриву постачання будівельних матеріалів, електричних опор, помп, труб, електроенергії. Підрядні організації не маючи вдосталь землерийних машин не виконували поставлені плани, та працювали в одну зміну.

В майбутньому центральним об'єктом робіт повинно було стати будівництво Каховської ГЕС (що була побудована в р-н м. Каховка, Херсонської обл.). Резервуаром води для функціонування ГЕС, повинно стати Каховське водосховище (простяглося від м. Каховка, до греблі Дніпрогесу м. Запоріжжя, яке мало об'єм 18,2 км³ води, довжина берегової лінії 900 км)²⁵. За планами, в майбутньому передбачалося будівництво 2 магістральних каналів Південноукраїнського та Північнокримського, в які вода повинна надходити самопливом. Загальна сума витрат на будівництво цих об'єктів дорівнювала 1 млрд карбованців²⁶. Створення судноплавного шляху у пониззі Дніпра, та вироблена Каховською ГЕС електроенергія (проєктна

²³ ДАЗО. Ф. 3233. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 180.

²⁴ Мається на увазі Міністерство сільського господарства УРСР, та Міністерство бавовництва УРСР.

²⁵ Бажан О. Каховське водосховище: історія створення та наслідки / О. Бажан // Краєзнавство. – 2023. – № 3–4. – С. 148.

²⁶ Будівництво Каховської ГЕС і створення південного енергетичного району (Подніпров'я, Миколаїв, Херсон, Одеса і Крим) у 1950–1953 рр. / П. В. Сацький // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія : Історія. – 2016. – Т. 282. Вип. 270. – С. 90.

потужність 250 тис. кВт) відігравали стратегічну роль в розвитку Півдня України.

Чаша майбутнього водосховища повинна була затопити територію 72 населених пунктів (40 на території Херсонської області²⁷ та 32 на території Запорізької обл.), 210 тис. га земельних угідь, які включають 62,7 тис. га лісів та чагарників. Лісовий масив на прилеглих землях був поділений на сортовий ліс (після видалення, деревина мала бути вивезена або сплавлена після заповнення водосховища водою), та лісонасадження котрі не мали грошової цінності (як правило це була молода поросль верби та осокорів) залишки якої повинні були спалити²⁸. На всій площі майбутнього водосховища, повинні були викорчувати старі та нові пеньки від дерев, захоронивши ці залишки в землі.

Запорізький лісгосп повинен був очистити від дерев та здати державі площу в – 43.9 тис. га. Зрубаний лісний фонд на цих землях дорівнював 393.7 тис. м³²⁹. У цій цифрі врахований весь ліс (ділова деревина, дрова, хмиз), що був заготовлений в колишній плавневій зоні Дніпра. Поряд зі знищенням дерев на території Великого Лугу, був розроблений план укріплення майбутньої берегової лінії. Єдиний прийнятний варіант – закріпити берег водосховища від руйнівної дії води масштабною висадкою вздовж берега дерев.

Підготовчі роботи в чаші майбутнього водосховища, висвітлили проблему знищення лозових насаджень, на основі яких будувалися всі побічні користування прибережних лісництв. Не маючи вдосталь ділового лісу для реалізації, Кушугумське лісництво поповнювало свій бюджет плетінням кошиків, створенням меблі з лози³⁰. Після затоплення та зникнення плавневих угідь, дохід від таких промислів зник, це призвело до зменшення грошових надходжень, та зниження ефективності господарської діяльності.

Іригаційне значення Каховської ГЕС та магістральних каналів на першому етапі свого функціонування, мало локальний характер. Розрахунки економістів показували, що роботи зі створення розгалуженої іригаційної системи, вимагали великих фінансових та ресурсних витрат, котрі країна зі зруйнованою війною економікою понести була не в змозі. Відклавши ці проєкти на майбутнє, уряд СРСР зупинився на менш витратному варіанті зрошення степів. Замість масштабних інвестицій в складні системи іригації, Сталін обрав більш еко-

номічний варіант, а саме створення розгалуженої системи колгоспних та радгоспних ставків, та не великих зрошувальних каналів. Такий вибір дозволив зберегти обмежені ресурси країни, та разом з цим ефективність невеликих водойм, значно поступалася великим каналам та греблям.

Каховська ГЕС, в перші роки свого існування, не була основою меліорації Півдні України. Степові р-н, без будівництва зрошувальних каналів, не могли отримати дніпровську воду, тому колгоспи та радгоспи починали створювати ставки та інші штучні водойми. Починаючи з 1948 р., в Запорізькій області були заплановано створення ббб таких гідропоруд³¹. За планами, найбільша кількість ставків повинна була виникнути саме в степових районах (Гуляйпільський, Куйбишевський, Новомиколаївський, Пологівський), тобто на землях, які були доволі далеко від Дніпра. Цим влада давала зрозуміти господарствам, що масштабні іригаційні роботи на основі Дніпровської води будуть проводитися не в найближчі роки. Комплексний підхід до впливу людини на степовий клімат, вимагав використовувати гідрологічні особливості регіону, та не маючи змоги отримати воду з Дніпра, господарства почали масово будувати греблі на невеликих степових річках, та гатити яри.

В постанові від 9 лютого 1949 р., Запорізького виконкому, про практичні заходи з виконання Сталінського плану, було окремо вказано, що «всі витрати по проєктним роботам, та технічне керівництво по будівництву іригаційних систем, водойм, та насосно-силових механізмів»³², відбувалися за кошти держави. Колгоспи та радгоспи області, повинні були наділити земельні ділянки та забезпечити майбутнє будівництво робочою силою.

Такий спосіб меліорації дав змогу степовим господарствам швидко отримати воду. В колгоспах з'являються поливні поля, масово починають розводити водоплавну птицю та рибу. Важливий недолік степових ставків – це малий обсяг акумульованої води, що часто ставало причиною нестачі води на весь поливний сезон, в серпні деякі з цих водойм пересихали повністю.

Великі іригаційні роботи на Півдні проходили вперше, та наукових досліджень впливу довготривалого зрошення не проводилося, це стало причиною: «...погіршення еколого-меліоративного стану і поживного режиму ґрунту, незадовільного фітосанітарного стану посівів, деградації ґрунтів та опустелювання земель»³³. Розуміння, що гідро-

²⁷ ДАХО. Ф. 1979. Оп. 4. Спр. 455. Арк. 60–62, 69–71.

²⁸ ДАЗО. Ф. 5223. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 8.

²⁹ ДАЗО. Ф. 5223. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 24.

³⁰ ДАЗО. Ф. 5223. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 61.

³¹ ДАЗО. Ф. 4027. Оп. 2. Спр. 43. Арк. 24–25.

³² ДАЗО. Ф. 2175. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 23.

³³ Морозов О. В. Теоретико-Методологічні засади нормуван-

меліоративна система це складне утворення, яке являє собою цілий комплекс різних за призначенням інженерних споруд за допомогою яких створюються необхідні водний, сольовий, тепловий і поживний режим, прийде до господарників тільки з часом. У 1960-ті роки на Півдні України розпочнеться нове грандіозне будівництво зі створенню саме розгалуженої мережі іригаційних каналів, яка дозволить охопити водою майже всі посушливі землі Запорізької області. Саме тоді повною мірою будуть використані наукові напрацювання, котрі були отримані під час створення регіональних штучних водойм.

Висновки: під час вивчення архівних документів, які показують реальний стан лісового та

меліоративних навантажень на зрошуваних ґрунтах посушливої зони України/Таврійський науковий вісник. Херсон. 2021. № 120. С. 262.

гідромеліоративного господарства Запорізької області в перші роки після закінчення Другої світової війни, стають зрозумілі причини фактичного провалу заходів щодо зміни природного ландшафту на Півдні України в часи початкової підготовки до реалізації так званого «Великого плану перетворення природи». Слабка матеріальна база лісових господарств, відсутність кваліфікованих фахівців-лісівників та втрата напрацювань зі степового лісорозведення, нерозвиненість меліоративних підприємств, бюрократичне безладдя, значно гальмували спроби вплинути на степовий клімат. Позитивним моментом можна виділити той факт, що не зважаючи на руйнівні роки війни, лісові господарства Південної України не припинили свою діяльність та в майбутньому стали основною рушійною силою впливу на степовий клімат.

References

Bazhan O. Kakhovs'ke vodoshkovyshche: istoriya stvorennya ta naslidky / O. Bazhan // Krayeznavstvo. – 2023. – № 3–4.

Veselova O. M. Pislyavoyenna trahediya: holod 1946–1947 pp. v Ukraini / Veselova O. M. // Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal. – 2006. – № 6. – S. 98–124.

Kovalenko N. P. Istoriya zarodzhennya i rozvytok naukovykh znan' pro travopil'ni sivozminy. NNTS «Instytut zemlerobstva UAAN». Kyiv. 2020.

Morozov O. V. Teoretyko-Metodolohichni zasady normuvannya melioratyvnykh navantazhen' na zroshuvani grunty sukhostepovoyi zony Ukrainy/Tavriys'kyi naukovyy visnyk. Kherson. 2021. № 120. – S. 261–274.

Prymak I. D., Prysyzhnyuk N. M., Fedoruk YU. V., Voytovyk M. V., Palapa N. V., Nahornyuk O. M. Periodyzatsiya evolyutsiyi vchennya pro systemy zemlerobstva v Ukraini u konteksti rozvytku system sil's'koho hospodarstva. Zbalansovane pryrodokorystuvannya. 2023. № 2. – S. 57–68.

Budivnytstvo Kakhovs'koyi HES i stvorennya pivdennoho enerhorayonu (Podniprov"ya, Mykolayiv, Kherson, Odesa i Krym) u 1950–1953 rr. / P. V. Sats'kyi // Naukovi pratsi [Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya». Seriya : Istoriya. – 2016. – Т. 282. Vyp. 270. – S. 88–93.

Ekonomichna istoriya Ukrainy. Istoryko ekonomichne doslidzhennya v dvokh tomakh. // Pid redaktsiyeyu Lytvyn V. M. NANU. Tom 2.

O merakh po uluchshenyu dela vvedenyia y osvoenyia sevooborota v kolkhozakh. Postanovlenye SNK SSSR ot 21 yunya 1945 h. // Ystoryya kolkhoznoho prava: SPb. zakonodatel'nykh materyalov SSSR y RSFSR. 1917–1958 hh. T. II. (1937–1958 hh.). – M.: Hosiuryzdat, 1958. – S. 57–61.

Pravda. – 1946. – № 35. – 10 fevralya. – S. 8.

Derzhavnyi Arkhiv Zaporizkoi Oblasti (DAZO). F. 2175. Op. 1. Spr. 5.

DAZO. F. 3233. Op. 1. Spr. 20.

DAZO. F. 4027. Op. 2. Spr. 25.

DAZO. F. 4027. Op. 2. Spr. 27.

DAZO. F. 4027. Op. 2. Spr. 37.

DAZO. F. 4027. Op. 2. Spr. 43.

DAZO. F. 5223. Op. 1. Spr. 9.

DAZO. F. 5223. Op. 1. Spr. 12.

DAZO. F. 5223. Op. 1. Spr. 16.

DAZO. F. 5223. Op. 1. Spr. 17.

DAZO. F. 5223. Op. 1. Spr. 57.

DAZO. F. 5223. Op. 1. Spr. 68.

Derzhavnyi Arkhiv Khersonskoi Oblasti (DAKhO). F. 1979. Op. 4. Spr. 455.